

Gdańsk, 19.11. 2020

Prof. dr hab. Lucyna Kopciewicz
Uniwersytet Gdański

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Natalii Cybort-Zioło pt. „Doświadczenia emancypacyjne nauczycielek pracujących w wiejskich szkołach podstawowych”, napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Marii Czerepaniak-Walczak oraz dr Anety Makowskiej

Prace naukowe inspirowane francuskim egzystencjalizmem są rzadkością w polskiej pedagogice. Z ogromną przyjemnością przeanalizowałam rozprawę doktorską Pani Natalii Cybort-Zioło, która osadziła projekt swoich badań empirycznych związany z doświadczeniami nauczycielek szkół wiejskich w perspektywie teoretycznej wywiedzionej z egzystencjalizmu, w tym głównie z prac Simone de Beauvoir. Główną kategorią wiążącą poszukiwania teoretyczno - metodologiczne oraz interpretacje wyników badań są „doświadczenia emancypacyjne” pojawiające się w kilku odsłonach - ekonomicznej, społeczno-kulturowej, historycznej i osobistej.

Realizacja badawczych zamierzeń Autorki - finalizowania prac nad tekstem rozprawy doktorskiej - nastąpiła w trudnych warunkach i całkowicie nowym kontekście pracy szkoły (nauczanie zdalne), co mogłoby rodzić obawy o „adekwatność” gromadzonych zapisów doświadczeń kulturowych i ich późniejszych interpretacji. Można wyczuć ten niepokój w stwierdzeniach Autorki recenzowanej rozprawy. Dotyczy on braku reprezentacji doświadczeń technologicznych, które stały się wiodącym rysem pracy nauczycielskiej w wielu miesiącach 2020 roku. Chcę wyraźnie zaznaczyć, że nie mam poczucia „niepełności” tej dysertacji. Traktuję ją bowiem jako przynależną i opisującą nauczycielski czas zwyczajny, nie zaś czas nad-zwyczajny, który z pewnością doczeka się licznych badań i teoretyzacji.

Rozprawę doktorską tworzy siedem rozdziałów, z których dwa poświęcone są kwestiom teoretycznym, jeden - ustaleniom metodologicznym, cztery - są prezentacją analiz i interpretacji zgromadzonego materiału empirycznego. Poza tym rozprawa zawiera wstęp, podsumowanie i zakończenie, bibliografię oraz załączniki w postaci transkrypcji wywiadów

oraz udokumentowane poszczególne etapy dokonywanych analiz. Tekst rozprawy doktorskiej liczy 205 stron.

W dalszej części recenzji odniosę się do poszczególnych części rozprawy. Krytyczne uwagi, polemika i pytania do Doktorantki zostaną zawarte w końcowej części recenzji.

Teoretyczna część pracy składa się z dwóch rozdziałów, w których Autorka przedstawia wybrany przez siebie zakres teorii - omawia kształtowanie się filozofii egzystencjalizmu, trafnie identyfikując źródła jej inspiracji. Kwestie ucieleśnionej podmiotowości, kształtowania warunków własnej egzystencji, tworzenia własnej tożsamości przez pokonywanie ograniczeń i opresji tkwiących w świecie społecznym kierują Jej refleksję w stronę transcendencji (przekraczania ograniczeń - S. de Beauvoir). W oparciu o tę kategorię Autorka definiuje istotę doświadczeń emancypacyjnych rozumianych jako zbiór działań prowadzących do poszerzania obszarów i pól wolności. Emancypacja zaś jest zdefiniowana jako proces osadzony w rozumieniu własnej sytuacji historycznej, zdawaniu sobie sprawy ze swojego potencjału intelektualnego, emocjonalnego, fizycznego oraz możliwości wykorzystania tych potencjałów w procesie wywoływania zmian w sobie i w świecie życia (s. 55).

Teoretyczna część rozprawy jest napisana w bardzo przemyślany sposób, bowiem Autorka wypracowała w niej zestaw kategorii teoretycznych niezbędnych w procesie analizy i interpretacji materiału empirycznego, przedstawionych w kolejnych rozdziałach pracy. Nie ma w niej kategorii teoretycznych, które byłyby pozbawione empirycznej ilustracji.

W części teoretycznej Autorka nie odtwarzała pola problemowego wcześniej prowadzonych badań – zasygnalizowała jedynie najważniejsze dla Niej inspiracje badawcze przedstawicieli rodzimej pedagogiki. Warto zaznaczyć, że nie podjęła problemu, który można nazwać zupełnie nowym w pedagogice, jednak ma on znamiona oryginalności, w czym dostrzegam ważny walor rozprawy doktorskiej. Praca ta poszerza pedagogiczną wiedzę o procesach rozwoju i kształtowania się jednostkowych tożsamości.

Jak sądzę, podjęcie wyzwania badawczego w specyficznym określonej perspektywie egzystencjalizmu, łączyło się ze szczególnym rodzajem badawczej dociekliwości niezbędnej postawie badaczki osadzonej w krytyczno-interpretatywnym paradygmacie analiz. Innym walorem, który dostrzegam w tej części ocenianej rozprawy, są bardzo dobre teoretyzacje doświadczeń emancypacyjnych - problemu niezbyt często reprezentowanego w badaniach pedagogicznych.

W rozdziale metodologicznym rozprawy scharakteryzowany został projekt zrealizowanych badań empirycznych. Główny problem badawczy podjęty w przedstawianej

rozprawie odnosi się do rekonstrukcji przestrzeni doświadczeń emancypacyjnych nauczycielek (trzynastu uczestniczek badań empirycznych) w czterech wymiarach, prawidłowo wpisanych w formułę problemów szczegółowych. Wybór problemów badawczych został należycie uzasadniony zarówno w kontekście ukazania ich teoretycznej wagi i pedagogicznego znaczenia. Faza konceptualizacji badań własnych, sposób gromadzenia danych oraz przyjęte i realizowane procedury ich analizy nie budzą zastrzeżeń. Bardzo dobrze, że zostały również zaprezentowane procedury działań własnych, w następstwie których Doktorantka uzyskała kategorie opisu widniejące w interpretacyjnej części pracy doktorskiej. Jej wysiłki doprowadziły do skonstruowania dość rozbudowanej struktury opisu sposobów rozumienia doświadczeń emancypacyjnych i poprowadziły ku interpretacji uzyskanego materiału empirycznego, pozwalającej na odpowiedź na wcześniej postawione problemy badawcze.

Interpretacyjną część rozprawy nasycza realne światło - rzeczywisty „głos” uczestniczek badania. Doktorantka ukazała wiele sprzeczności i napięć w sferze podmiotowych doświadczeń emancypacyjnych i ich niejednoznaczność. Ma się jednak wrażenie, że w analizowanych narracjach doświadczeń opresji, braku możliwości mówienia własnym głosem, braku niezależności i wykluczenia (zamknięcia w immanencji) jest więcej niż doświadczeń emancypacji i wolności wybiegania w przyszłość. Zatem jeśli odnieść ustalenia badawcze do egzystencjalizmu Simone de Beauvoir można zadać sobie pytanie, czy uczestniczki badania nie realizują w dalszym ciągu scenariusza „bycia Inną”, spychaną w immanencję przez społeczne gry(?).

Klarownie zarysowany zamysł badawczy, osadzony w ciekawych analizach teoretycznych, poprawna konceptualizacja i realizacja projektu badawczego zgodnie z założeniami przyjętego modelu metodologicznego oraz oryginalne i wartościowe rezultaty płynące z analiz empirycznych dają solidną podstawę dla jednoznacznie pozytywnej oceny rozprawy doktorskiej. Analizy teoretyczne i interpretacje podejmowane są z pedagogicznego punktu widzenia - poszerzają rozumienie problematyki rozwoju, zmiany, kształtowania się podmiotowości i tożsamości uczestniczek badań empirycznych - nauczycielek pracujących w szkołach wiejskich.

Trzeba również zaznaczyć, że recenzowana rozprawa doktorska stanowi przykład bardzo dobrego naukowego pisarstwa - jasnego i przejrzystego stylu prowadzenia narracji i dużej sprawności w organizowaniu naukowego dyskursu, co sprawia, że dobrze i z zainteresowaniem się ją czyta.

Uwagi, polemika i pytania

W końcowej części recenzji chciałabym odnieść się do nielicznych słabszych stron recenzowanej rozprawy. Moją intencją jest wskazanie ewentualnych możliwości udoskonalenia pracy, która - jak sądzę - doczeka się publikacji. Podczas lektury tekstu rozprawy miałam wrażenie, że przydałby się jeden dodatkowy rozdział teoretyczny poświęcony historii zawodu nauczycielskiego, a zwłaszcza historii feminizacji zawodu nauczycielskiego - ściśle związanej z historią emancypacji kobiet. Wątki te są obecne w rozprawie doktorskiej, jednak pojawiają się w postaci nieco rozproszonej. Być może zebranie ich w odrębnym rozdziale pozwoliłoby na pogłębienie interpretacji rekonstruowanego obszaru doświadczeń emancypacyjnych nauczycielek. Zaproponowałabym uwzględnienie następujących możliwości - przyjrzenie się problematyce pracy kobiet, kobiecej natury i nauczycielstwa w polskich odniesieniach literaturowych. Jadwiga Zacharska podjęła ten problem analizując utwory literackie (powieści, opowiadania, nowele, poezję) przełomu XIX i XX wieku, dzięki czemu stała się możliwa identyfikacja znaczeń, systemu pozycji społecznych i problemów związanych z artykułowanymi postulatami aktywności zawodowej kobiet¹. Literackie opisy nauczycielstwa przełomu XIX i XX wieku wskazują, iż zawód ten pojawia się w trzech zasadniczych kontekstach związanych ze specyfiką zatrudnienia kobiet.

Pierwszym z kontekstów, w których pojawiają się literackie opisy pracy nauczycielskiej w wykonaniu kobiet jest kontekst prywatny². Nauczycielki prywatne (domowe, guwernantki), zarówno rezydentki jak i dochodzące do domu uczennic/ uczniów należą do najniższej kategorii zawodowej w ramach nauczycielstwa. Ich status i obowiązki wobec uczennic/uczniów, jak i ich rodzin są niewyraźnie określone (bardzo często nauczycielki pełnią dodatkowe **role służebne**). Wśród tej kategorii zawodowej, jak przekonują opisy literackie, przeważały kobiety w **trudnej sytuacji materialnej**, które zmuszone były do zarobkowania. Kobiety te są najczęściej portretowane jako słabiej wykształcone, niezbyt dobrze przygotowane do wykonywania tego zawodu. Z reguły powierzano im edukację dziewcząt oraz obowiązek opieki i towarzyszenia dzieciom obojga płci. Schemat prezentacji losu nauczycielki prywatnej najczęściej był związany z motywami: bezdomności, **braku perspektyw, uzależnienia finansowego** od zatrudniającej ją rodziny, braku zabezpieczenia finansowego na starość, **ograniczenia wolności osobistej**, czasem - przemocy seksualnej ze

¹ Zacharska J., Nauczycielka w literaturze przełomu XIX/XX wieku, w: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wyd. DIG, Warszawa 1995, s. 268.

² Np. powieści Z. Niedźwiedzkiej *Wyzyskiwani*; E. Orzeszkowej *Marta*; opowiadaniu B. Prusa *Sieroca dola*, czy J. Korzeniowskiego *Kolokacja*.

strony pracodawców. Jednak już w literaturze XX-wiecznej portret nauczycielek prywatnych zaczyna się zmieniać, ewoluując w kierunku wzoru kobiety bardziej świadomej, niezależnej i znającej wartość własnej pracy.

Drugim kontekstem, w którym pojawia się motyw nauczycielskiej pracy kobiet jest edukacja ludowa, wyniesiona do rangi narodowej powinności przez autorów doby pozytywizmu³. Nauczycielki ludowe, w przeciwieństwie do nauczycieli, są portretowane w **rolach heroicznych** („siłaczka”) – stanowiących kobiecą wersję ówczesnego obywatelstwa zaangażowanego narodowo. Istota pracy nauczycielki polega bowiem na **poświęceniu dobra własnego** (przyjemności, wygodnego życia, osobistego szczęścia) szczytnej idei pracy na rzecz ludu i narodu. Praca nauczycielki w tym kontekście jest jednoznacznie nobilitująca (natomiast w odniesieniu do mężczyzn pojawiają się motywy nieudacznictwa, życiowego bankructwa, sprzeniewierzenia się idei pracy u podstaw). Nauczycielki ludowe są najczęściej utożsamiane z ówczesnymi emancypantkami, jak i przedstawicielki inteligentnego proletariatu, w przypadku których podkreśla się **świadomy wybór życiowy** (i jego konsekwencje: samotność, ubóstwo), samodzielność umysłową i rzetelną aktywność społeczną⁴ oraz dobrowolną rezygnację z macierzyństwa (kobiety te zyskują jednak w zamian symboliczny status heroicznych „matek ludu”). Nauczycielka ludu jest zatem pewną wariacją kulturowego wzoru Matki – Polki jako formuły udziału kobiet w polskiej wspólnocie narodowej⁵.

Trzecim kontekstem, w którym pojawiają się nauczycielskie postaci kobiece jest praca zawodowa w nowoczesnym tego słowa znaczeniu – nauczycielki na pensjach dla panien/nauczycielki w gimnazjach⁶. Bohaterki powieści przedstawiane są jako **osoby sumienne, odznaczające się systematycznością i stale poszerzaną wiedzą** (doksztalcanie, praca nad sobą), **szlachetnością i idealizmem**. Niektóre z nich zajmują się dodatkowo aktywnością polityczną lub społeczną. Są zazwyczaj przedstawiane jako osoby niezamężne (jednak w związkach z mężczyznami) i nieposiadające dzieci. W porównaniu z dwoma wcześniej scharakteryzowanymi kontekstami ta kategoria zawodowa przedstawiona jest zazwyczaj jako kulturalna i inteligencka kobieca awangarda⁷.

Literatura polska przełomu XIX i XX wieku przedstawiając obrazy pracy zawodowej nauczycielek osadza je w ramie kobiecej odmiany etosu inteligenckiego. Bohaterkom literackim przypisywany jest heroizm, etyka wyrzeczenia oraz w większości przypadków

³ Np. powieść B. Prusa *Dzieci*; S. Żeromskiego *Siłaczka*; wiersz M. Konopnickiej *Z wiejskiej szkółki*.

⁴ Zacharska J., *Nauczycielka...*, op.cit., s. 279.

⁵ Walczewska S., *Damy, rycerze i feministki*, Wydawnictwo eFKa, Kraków 2006, s. 93.

⁶ Np. nowela T. Michcińskiego *Nauczycielka* czy powieść B. Prusa *Emancypantki*.

⁷ Zacharska J., *Nauczycielka...*, op. cit., s. 284.

konieczność dokonania wyboru (nauczycielstwo/ staropanieństwo *versus* rezygnacja z nauczycielstwa/ macierzyństwo).

Warto też zwrócić uwagę na komentarze Elizy Orzeszkowej: „Nauczycielstwo zagarnęło u nas najznacniejszą część pracujących kobiet. przyjęte zostało jako środek uniwersalny na każdą biedę, na każde zubożenie kobiety. Każda kobieta znająca języki obce i umiejąca jakkolwiek grać na fortepianie czuje się upoważniona do zostania guwernantką i obiecuje sobie znaleźć w tym codzienny byt”⁸.

Przytoczone wyżej fragmenty analiz profesji nauczycielskiej jako zawodu kobiecego wpisują się, jak sądzę, w ustalenia badawcze Doktorantki. Być może stawiają w innym świetle problem doświadczeń emancypacyjnych kobiet pracujących w tym zwodzie. Może wraz z uwarunkowaniami strukturalnymi, porządkiem rzeczy związanym ze społecznym miejscem i zasobami jednostkowymi warto zwrócić uwagę na specyficzne pole sił społecznych działających w profesji nauczycielskiej w dłuższej perspektywie czasowej. Interesowałaby mnie odpowiedź na pytanie, czy (ewentualnie na ile) dostrzega Pani ciągłość (powtarzalność) doświadczeń emancypacyjnych nauczycielek czy raczej doświadczenia zrekonstruowane w rozprawie odnoszą się wyłącznie do konkretnych biografii nauczycielskich?

Drugie pytanie dotyczy kwestii „polityki głosu” oraz „polityki ciszy” (Freire). Jak doświadczenia uciszania i doświadczenia wyzwajające (transgresyjne) nauczycielek - uczestniczek badań, wpisują się w podział publiczne/ prywatne - istotny z punktu teorii feministycznych i historii emancypacji kobiet. Te dwie kwestie pozostawiam do przemyślenia i podjęcia podczas obrony rozprawy doktorskiej.

Konkluzja

Kierując się dokonaną oceną, z przekonaniem uznaję, że będąca przedmiotem recenzji rozprawa pt. *Doświadczenia emancypacyjne nauczycielek pracujących w wiejskich szkołach podstawowych*, autorstwa mgr Natalii Cybort-Zioło, spełnia ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Stawiam zatem wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej oraz dopuszczenie jej do publicznej obrony.

L. Koparnera

⁸ Orzeszkowa E., Kilka słów o kobietach, w: *Tanie zbiorowe wydanie pism Elizy Orzeszkowej*, t. XLII, Warszawa 1888.